

MODERNLEŞME BAĞLAMINDA HUKUK VE ETİK İLİŐKİSİNE SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yüksel

Ankara Üniversitesi

İletişim Fakültesi

• • •

Özet

Bu çalışmada hukuk ve etik ilişkisi, modernleşme bağlamında sosyolojik bir açıdan incelenmektedir. Günümüzde insanlar, günlük yaşamlarında giderek artan ölçülerde hukuksal kural, mekanizma ve organizasyonlarla yüz yüze gelmektedirler. Modernleşme sürecinde; din, eğitim, aile, siyaset ve ekonomi gibi temel sosyal kurumlarda olduğu gibi, hukuk alanında da önemli ve kapsamlı değişiklikler gözlemlenmektedir. Toplumsal yapı içinde büyük ölçekli bürokratik yapıların ve organizasyonların ağırlığı ve belirleyiciliği artmaktadır. Aynı şekilde; yüz yüze, yakın ve samimi insan ilişkilerinin ve etkileşimlerinin yerini gayri resmi ve mesafeli ilişkiler almaktadır. Devlet tarafından sürekli olarak formal hukuk kuralları ve yapıları oluşturulmaktadır. Modern hukuk düzenleri giderek karmaşıklaşp büyürken, bireylerin yaşam dünyaları gittikçe hukuksallaşmaktadır. Toplum yaşamında hukuksal normların ve yapıların ağırlığı artarken ahlak kurallarının yeri zayıflamaktadır. Böyle bir sonuç; insan ilişkileri ve etkileşimleri çerçevesinde ortaya çıkabilecek olan ahlaki değerlerin ve normların yeterli bir şekilde gelişmesini engellemektedir. Oysa bu değerler ve normlar, gerek toplumsal hayatın gerekse bireysel yaşamın önemli bir parçasıdır. Toplumsal yaşam, hem etik hem de hukuksal normlara ihtiyaç duyar.

A Sociological Review on the Relationship Between Law and Ethic in the Context of Modernization

Abstract

This article examines the relationship between law and ethic from a sociological viewpoint in the context of modernization. In the process of modernization, a massive set of social changes takes place in the fields of religion, family, education, politics and economics. Large bureaucratic organizations and establishments shape social structure. While close and face to face relations and interactions decrease, formal and temporary ties increase. People increasingly confront legal rules, mechanisms and organizations. Formal authorities and courts play a major role in formulating and enforcing legal norms. New bodies of law have been created by the state agencies continuously. In conclusion, on the one hand modern legal systems are strikingly large and complex; on the other hand lifeworlds of individuals are becoming adjudication. These developments prevent close relations and interaction among individuals. But in the foundation of moral values and norms there are such relations and interactions. With modernization, while the importance of law increases, ethics gradually loses its place in society.

Modernleşme Bağlamında Hukuk ve Etik İlişisine Sosyolojik Bir Bakış

Giriş

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojileri alanında ortaya çıkan hızlı ve kapsamlı gelişmelerle birlikte, toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel yapılarda gözlenen köklü değişiklikler, beraberinde birçok sorunu da getirmektedir. Varlığını iyice hissettirmeye başlayan çeşitli meseleler ve bulanımlar karşısında; dikkatler, ister istemez etik ve hukuk alanına yöneltilmektedir. Gün geçmiyor ki, hukukun yetersizliğinden, adalet sisteminin çökmesinden, ahlâkî yozlaşmanın had safhaya varmasından söz edilmiyor olsun.

Çağımızda olaylar ve sorunlar öylesine hızlı bir şekilde ortaya çıkıp yoğunlaşmaktadır ki, insanlık bunlara hazırlıksız yakalanmakta, gerek ahlâkî gerekse hukukî çerçevede yeterli çözümleri üretememektedir. Günümüz insanını hazırlıksız yakalayan sorunlar; yalnızca hava, su ve toprak kirlenmesi, küresel ısınma, ozon tabakasının delinmesi, yağmur ormanlarının yok olması, asit yağmurlarının düşmesi, toprakların giderek tuzlanması ve erozyon yoluyla çölleşmesi gibi doğal yaşam alanını etkileyenlerden ibaret değildir. Aynı zamanda, yoksulluk, savaşlar, sosyal sınıflar, tabakalar, bölgeler ve ülkeler arasındaki esaslı uçurumlar, kitle halinde göçler ve göçe zorlanmalar, toplum nüfusunun belli kesimlerine yönelik baskı, şiddet ve dışlamalar, etnik, dinsel ve cinsel ayrımcılıklar gibi toplumsal hayat alanını etkileyen oluşumlar yaşanmaktadır. Bütün bunlar, insanlığın önünde tartışılıp çözümlenmesi gereken meseleler olarak yığılmaktadır.

Böyle bir ortamda yaşayan insanlar, söz konusu sorunlara çözüm bulmak amacıyla, davranışları için bir ölçüt görevi gören ve onlara yön veren etik ya da ahlâkî kodlar arıyorlar. Doktorlar, eczacılar, mühendisler, avukatlar, gazeteciler, iş adamları ve diğerleri, acilen ahlâkî kodlara ihtiyaç duyuyorlar. İçine düştükleri durumlarda yaptıklarını ve davranışlarını değerlendirecek veya ölçüt görevi görececek kurallar olsun istiyorlar. Örneğin tıp alanında; organ nakli, otenazi, psikiyatri ve genetik gibi konularda bir takım normaların

geliştirilmesini talep ediyorlar. Aynı şekilde; medya alanında, bilişim konusunda, internet kullanımında, enformasyon teknolojisinde, şirketlerin rekabeti hususunda neyin ahlaka uygun, neyin uygun olmadığını bilme arzusu duyuyorlar. Asıl sorun bu kadarla da bitmiş olmuyor. Ayrıca doğal yaşam alanını bozan gelişmeler karşısında; çevre ahlâkı, hayvan ahlâkı, deniz ahlâkı meseleleri gündeme gelmektedir. Yine, kadınlara yönelik ayrımcılığı önleyecek cinsellik ahlâkı, ırkçı tutum ve davranışların yol açtığı zulmü engelleyecek ırk ahlâkı, dünyadaki açlığı ve yoksulluğu gidermeye dönük ahlâk arayışları gündemin baş sıralarında yer almaktadır (İNAM, 1998:65).

Çağımızın önemli etik felsefecilerinden Hans Jonas, ahlâk (mikro-etik) ile adalet (makro-etik) arasında ayırım yapmakta ve bugün yaşamakta olduğumuz ikilemi tarihsel bir perspektifle ele almaktadır. Jonas'a göre, insanlık tarihinin büyük bir bölümünde "mikro" ile "makro"etik arasındaki uçurum bir sorun teşkil etmemiştir. Bu dönemde ahlâkî etkiler veya tutkular, kısa menzilli olup öldürücü tehlikeleri içermiyordu. Çünkü, insan eylemlerinin teknolojik olarak belirlenen ölçüğü de dar kapsamlıydı. Buna bağlı olarak insan eylemlerinin sonuçları da sınırlıydı. Günümüzde insan eylemlerinin muhtemel sonuçları, insanların ahlâkî kapasitesinin ulaşamayacağı boyutlara varmıştır. Bugün için insanların eylemleri veya davranışları, çok uzakta bulunan toplumları ve gelecek kuşakları etkileyebilmektedir. Bu etkiler, zaman ve yer bakımından belli sınırlılıklar içinde bulunan insan tasavvurunun veya imgeleminin gücünü aşmakta ve ahlâkî bakımdan denetlenmeleri zorlaşmaktadır. Buna paralel olarak insanların sorumluluk bilinci pek fazla gelişmemektedir. İnsanoğlunun eline geçen güçler, araçlar ve silahlar, normların yaratıldığı temelleri çürüterek, norm düşüncesinin bizatihi kendisini de yıkmaktadır (BAUMAN, 2000a:76-7).

Kavram

Hukuk kavramının kapsamı ve içeriği konusunda, bazı görüş ve yaklaşım farklılıkları olmakla birlikte, nispeten bir fikir birliğinin varlığından söz edilebilir. Hukuk, genel olarak, kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen uyulması zorunlu davranış kuralları bütünü olarak tanımlanabilir. Hukuk kurallarını ahlâk kurallarından ayıran en temel özellik, hukuk kurallarına uyulmaması halinde, belli bir kamusal güce tanınmış olan zorlama gücünün devreye giriyor olmasıdır. Günümüzde bu zorlama gücüne sahip kamusal otorite, esas olarak devlettir. Tarihi süreçte, başlangıçta yazılı nitelik taşımayan hukuk kuralları, yazının icadından sonra toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişmelerin sonucu olarak yazılı hale gelmiştir. Modernleşme sürecinde; devletin giderek artan biçimde toplumsal yaşamda önemli bir konuma ulaşması ve hukuk kuralları koyarak toplumsal ilişkilere müdahale etmesi, hukuk kurallarının karmaşıklaşmasında ve sistematikleşmesinde büyük bir rol oynamıştır. Ancak bir toplumun hukuk düzeni, sadece devlet tarafından konmuş olan yazılı hukuk

kurallarından meydana gelmez. Devletin iradesi dışında oluşan genel hukuk ilkeleri ile örf ve âdet kuralları da hukuk düzeninin kapsamı içinde yer alır. Ancak bunların bağlayıcılık niteliği kazanmaları, pozitif hukuk tarafından tanınmış olmalarına bağlıdır.

Etik veya ahlâk kavramı ise, hukuka göre, daha tartışmalı bir nitelik taşıdığından, burada daha kapsamlı olarak incelenecektir. Etik, hem bir felsefe disiplini hem de belli nitelikteki toplumsal kurallar bütünüdür ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu çalışmada etik, ahlâk ile eşanlamlı olarak kullanılacaktır. Bu anlamıyla; insanların toplum içindeki davranışlarını ve birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen kurallar bütünüdür ve başka insanların davranışlarını olumlu veya olumsuz biçimde değerlendirmekte başvurulan ölçütler bütünüdür ifade eder. Gerek biçimi ve içeriği, gerekse yaptırımları bakımından hukuktan ayrı niteliklere sahip olmakla birlikte, ahlak kuralları ile hukuk kuralları arasında yakın bir ilişki vardır. Örneğin adam öldürme, hırsızlık, sahtecilik, dolandırıcılık, rüşvet alma ve verme gibi ahlâki bakımdan kötü sayılan davranışlar, aynı zamanda hukuk kurallarının suç sayarak yaptırma bağladığı eylemlerdir. Hukuk ile ahlâk arasındaki ilişki, bazen yazılı hukuk kurallarının ahlâk kurallarına doğrudan atıf yapması biçiminde ortaya çıkar. Başta Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu olmak üzere, yazılı hukuk kurallarında buna ilişkin birçok hüküm vardır. Örneğin Medeni Kanunun 23. Maddesinde düzenlenen "kimse, hürriyetini ferağ edemediği gibi kanuna veya âdabı umumiyeye mugayir surette takyid dahi edemez." (Kimse özgürlüğünde vazgeçemediği gibi yaşaya veya genel ahlâk ve adaba aykırı olarak sınırlandırmaz) hükmü bu türdendir. Bunların yanında, toplumun genel ahlâk anlayışına ve toplumsal vicdana uygun olmayan hukukî düzenlemelerin kendilerinden beklenen işlevi yerine getiremeyecekleri, hukuk ve ahlâk ilişkisi bağlamında genel kabul gören bir husustur.

Ahlâk, genel olarak, toplumsal hayat içerisinde yaşanan ilişkiler ve etkileşimler çerçevesinde oluşan değerler ve normlar bütünü olarak tanımlanabilir. Ahlâki değerlerin ve normların temelinde toplumsal ilişkiler ve etkileşimler vardır. İnsan, toplum denilen bir sosyal çevrede dünyaya gelir, bu çevrede yaşar ve ölür. Toplum halinde yaşayan insanlar, her an birbirleriyle ilişki ve etkileşim içine girerler. Karşılıklı temas, iletişim ve etkileşim, hem kişi bakımından, hem de kişilerin mensup buldukları gruplar ve topluluklar açısından son derece önemlidir. Bunlar olmaksızın, ne kişi ne grup ne de toplum varlığını sürdürebilir. İnsanlar ve gruplar, birbirleriyle çok sayıda ilişki kurarlar ve bu çerçevede değerleri ve normları yaratırlar.

Değerler, kişilerin düşünce, tutum ve davranışlarında birer ölçüt olarak ortaya çıkarlar ve toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir öğesini oluştururlar. Değerler, bir gruba ya da topluma mensup olanların uymak *durumunda* oldukları veya dikkate almaları beklenen genelleşmiş ahlâki inançlar olarak

kavramlaştırılabilir. Örneğin adam öldürmenin, hırsızlık yapmanın ve tembelliğin yanlış ve kötü; insan hayatına değer vermenin, dürüstlüğün ve çalışkanlığın doğru ve iyi olduğuna inanmamızı sağlayan etken, sosyalleşme sürecinde edindiğimiz değerlerdir. Bir toplumun ya da grubun yaşamında her şey, değerlere göre algılanır ve kavranır. Kişiler, içinde yaşadıkları toplumların veya grupların değerlerini benimseyerek, bunları düşünce tutum ve davranışlarında birer ölçüt olarak kullanırlar. Böylece daha iyi, daha doğru, daha uygun, daha güzel, daha önemli ve daha âdil gibi genel yargılara ulaşma imkânı bulurlar.

Bununla beraber, idealize edilmiş temel ve soyut ilkeler ya da standartlar halindeki değerler, ancak normlar bağlamında somutlaşırlar veya normlar yoluyla etkinlik kazanırlar. Çünkü daha genel ve soyut nitelikte olan değerlere karşılık; normlar, yaptırım güçleriyle toplumsal yaşamın belirgin bir öğesini oluştururlar. Bir toplumun varlığını sürdürebilmesi, kişiler veya gruplar arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri sağlayabilecek ve koruyabilecek normlar ya da kurallar yaratmasına bağlıdır. Kişiler, bilinçli veya bilinçsiz şekilde uyguladıkları bu kurallar sayesinde, nasıl davranmaları gerektiğini öğrenirler ve diğer kimselerin de belirli bir durumda nasıl bir tutum ve davranış göstereceklerini tahmin edebilirler. Bu ise toplumsal yaşamın belli bir düzen içinde akıp gitmesini mümkün kılar. Ancak toplumsal yaşamdaki tüm davranışların, ortak davranış kuralları olan normlara her zaman tam bir uyum halinde gerçekleştikleri de söylenemez. Bununla birlikte, normların ait oldukları sosyal ve kültürel sistem içinde bir değer taşımaları; hem onlara uyulması gerektiği yönünde bir inancın bulunmasıyla, ham de çoğunluk tarafından onlara uyulmasıyla mümkün olabilir.

Etik ya da ahlâkî ilişki, insanlar arasındaki ilişki türlerinden birisi ve temelde olanıdır. Başka bir deyişle ahlâkî ilişki, bir kişinin başka bir kişiyle veya kişilerle değer sorunlarının söz konusu olduğu ilişkisidir. Yani kişinin başka insanlara yönelen eylemleriyle yaşayarak vücut verdiği ilişkiler türüdür. Kişi ilişkisi olarak da adlandırılabilir olan her etik ilişki, başka insanların ve etkenlerin meydana getirdiği olaylar örgüsü içinde kurulur ve yaşanır. Bunun dışında, diğer bütün insanlar arası ilişkiler, bir grup üyesi olarak yaşadığı veya kurduğu ilişkilerdir. Ancak, kişinin bir grup veya toplum mensubu olarak kurduğu bütün ilişkilerin temelinde etik bir ilişki vardır veya bu ilişkiler eninde sonunda gelip etik ilişkiye dayanır (KUÇURADI, 1999:3-5). Gerek değerlerin gerekse ahlâkî yargıların, hem toplumsal hem de bireysel kaynakları söz konusudur. Hiçbir değer ve ahlak yargısı, toplumdan tamamıyla bağımsız değildir. Bireyler, bunları içinde yaşadıkları toplumda hazır bulurlar. Bundan dolayı da tümüyle bireylere bağlı bir nitelik taşımazlar. Bununla beraber, hiçbir değer veya ahlâkî yargı, insandan bağımsız da düşünülemez. Çünkü, onları yaratan, yaşatan ve geliştiren insandır (URAL, 1998:43). Ahlâkî ya da etik

sorular ve sorunlar, herkesin her zaman yüzyüze geldiği sorular ve sorunlardır. Örneğin, neyin değerli, neyin değersiz, neyin erdemli, neyin erdemsiz olduğu, hangi tür eylemleri yapmanın doğru, hangilerinin yanlış olduğuna ilişkin sorular ve sorunlar, aslında herkesi yakından ilgilendirirler. Çünkü yaşamak; davranışta bulunmayı, davranışta bulunmak ise kararlar vermeyi ve değerlendirmeler yapmayı gerektirir. Hiçbir eylemde bulunmamaya veya hiçbir şey yapmamaya karar veren bir kişinin bile, sonuçta bir şeye karar verdiği ya da bir anlamda değerlendirme yaptığı dikkate alındığında, söz konusu soruların ve sorunların aslında herkesin meselesi olduğu görülür (TEPE, 1998: 12-3). Üstelik bu sorunların sadece belli ulusal sınırlar dahilinde yaşayan insanlara özgü olmayıp, küresel düzeyde tüm insanların ortak sorunları olduğu söylenebilir. Farklı ülkelerde veya yerlerde yaşayan insanların giderek artan ölçülerde doğrudan veya dolaylı olarak kurdukları ilişkiler ve girdikleri etkileşimler, birçok alandaki sorunların ve yargıların kaynağı olmaktadır.

Sonuç olarak denebilir ki, ahlâkî yargılar, somut durumlarda bireyin karşılaştığı sorunlar karşısında, birbirleriyle çelişebilen değerler arasında üstün olarak görülenin seçilmesiyle meydana gelirler. Söz konusu yargıların sağlıklı bir şekilde oluşabilmesi, bireye dışarıdan gelebilecek zorlamaların engellenmesine ve ona serbestçe düşünüp davranabilme olanağının tanınmasına bağlıdır (GÜRBÜZ, 2001: 365). Hukuk, toplumsal yaşam alanına derinlemesine müdahale ederek, böyle bir ortamın gerçekleşmesini engelleyebileceği gibi, bireylerin kişisel değerlerini ve tercihlerini güvence altına alarak, onlara serbesti ve otonomi sağlayarak kolaylaştırabilir de. Çağımızda hukuktan beklenen, âdil ve özgür bir ortam sağlayarak insan yaşamının anlamlı ve iyi bir biçimde sürmesini mümkün kılmasıdır.

Modernleşme Sürecinde Hukukun Artan Önemi

Modernleşme; ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel bakımlardan belli özellikler gösteren toplumsal yapı tipini, "geleneksel" olarak adlandırılan toplumsal yapı tipinden ayırt etmek üzere kullanılan bir terimdir. Modernleşme süreci; genel olarak, ekonomik alanda kapitalizme ve endüstriyel gelişmeye, siyasal bakımdan ulus-devlete ve liberal demokrasiye, sosyal açıdan farklılaşmaya, işbölümüne ve uzmanlaşmaya, kültürel alanda bireyciliğe ve sekülerleşmeye dayanan bir değerler sistemine doğru gidişi ifade eder. Modernleşme süreciyle başlayıp giderek karmaşıklaşan toplumsal değişimi ve zaman içinde toplumsal yaşamın ulaştığı bir aşamayı anlatmak için de "modernite" kavramına başvurulmaktadır (YÜKSEL, 2001: 21-2).

Sosyoloji tarihinde, modernleşme kavramını doğrudan kullanmamakla beraber, geleneksel toplumdan modern topluma doğru olan değişimi kavramlaştırmaya çalışan ilk düşünürlerin Marx, Weber, Tönnies ve Durkheim

olduğu söylenebilir. Marx, söz konusu değişimi; feodalizmden kapitalizme geçiş olarak değerlendirirken, Weber geleneksel yapıdan ussal-yasal temele dayalı rasyonel bürokratik yapıya doğru gidiş olarak görür. Geleneksel - Modern ayrımı çerçevesinde değerlendirilebilecek önemli sınıflandırmalardan birini de Tönnies yapmıştır. Tönnies, insan topluluklarının tarihi süreçte cemaatten cemiyete doğru evrimleştiğini; cemaatlerin, ırk, etnik köken ve kültür bakımından farklılaşmamış bireylerden oluşan, kişisel, samimi ve içten ilişkiler üzerine kurulmuş küçük, homojen ve mahrem insan toplulukları niteliğinde olduğunu; cemiyetlerin ise, ırk, etnik köken sosyo-ekonomik statü ve kültür sistemleri bakımından farklılaşmış, geniş, heterojen topluluklar olduğunu ve bunların soğuk, mesafeli, çıkarlarla ilgili, kişisel olmayan, çoğu zaman özgür iradeye dayalı ilişkiler temelinde kurulduklarını, fonksiyonel ihtisaslaşma ile karakterize olduklarını belirtir (YÖRÜKAN, 1968: 9-10).

Durkheim'in mekanik dayanışmaya dayalı basit topluluklar ile organik dayanışmaya dayalı karmaşık toplumlar arasında yaptığı ayrım, Tönnies'in sınıflandırmasına oldukça benzer. Durkheim'a göre, tarihsel süreçte, sosyal gelişmenin ilk basamağını oluşturan mekanik dayanışma üzerine kurulu basit topluluklar; oldukça küçük, diğer sosyal gruplardan oldukça izole, kendi kendilerine yeten toplumsal bütünlerdir. Bunlarda işbölümü ve fonksiyonel ihtisaslaşma düşük derecede olup, toplumsal dayanışma, bireylerin düşün, değer ve inançlarındaki homojenliğe dayalıdır. Toplumsal bütünleşme, bireylerin aynı geleneklere ve göreneklere, benzer ahlâkî ve dinî kanaatlere bağlı olmalarıyla sağlanır. İnsanlığın evriminin daha ileri bir aşamasını temsil eden organik dayanışma üzerine kurulu karmaşık cemiyetlerde; nüfusun ve nüfus yoğunluğunun artmasına bağlı olarak gelişen bir karmaşıklıklaşma, işbölümü ve fonksiyonel ihtisaslaşma söz konusudur. Benzer değerlere, inançlara, kanaatlere sahip olmanın yerini, kişiler ve gruplar arası karşılıklı bağlılık ve işbirliği almaya başlar. Sosyal düzen, formel mekanizmalarla ve kurallarla sağlanır hale gelir (YÖRÜKAN, 1968: 10-11). Formel mekanizmalar ve kurallar denince, hiç kuşkusuz, akla biçimsel hukuk kuralları ve mekanizmaları gelir. Durkheim, her iki toplum tipine tekabül eden farklı nitelikte iki ayrı hukuk tipinden (bastırıcı ve tazmin edici hukuk) söz eder. Bu bağlamda, farklılaşmanın, işbölümünün ve uzmanlaşmanın arttığı bir toplumsal yapıda giderek kişisellikten uzaklaşıp mesafeli bir hâl alan toplumsal ilişkilerin, ancak biçimsel niteliği oldukça gelişmiş bir hukuk ile düzenlenebileceğini düşünür.

Giddens (1994)'a göre modernlik; on yedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan, giderek bütün dünyayı etkisi altına alan belli niteliklere sahip bir toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimine işaret eder. Modernleşme sürecinin gelişiminde kapitalist üretim biçimi ile ulus-devlet yapılanması özel bir öneme sahiptir. Touraine (1995: 44), Giddens'in modernliği; sanayileşme, kapitalizm, savaşın sanayileşmesi ve toplumsal hayatı tüm yönleriyle gözetim altına alan bir

üretim ve denetim çabasından oluşan dört boyutlu bir olgu olarak gördüğünü belirtir. Bu yaklaşımıyla Giddens, Durkheim'in kuramındaki organik dayanışma kavramının bir uzantısı olan sistem fikrini net bir şekilde öne çıkarır. Ona göre, modernlik öncesi toplumlarda mekân ve yöre genellikle çakışır. Çünkü, insanların çoğu için toplumsal yaşamın mekânsal boyutları, yerel toplumsal etkinlikler tarafından belirlenir. Modernliğin ortaya çıkışı, belli bir yörede yaşayan insanlar arasındaki yüz yüze etkileşimin yerine, bir arada bulunmayan uzaktaki kişiler arasındaki ilişkileri geliştirerek mekânı yöreden koparır. Başka bir deyişle, toplumsal ilişki mekânları, oldukça uzak toplumsal etkenlerden büyük ölçüde etkilenecek biçimlenirler. Toplumsal etkinlikler ile bunların içinde yer aldıkları çerçeve arasındaki bağ kopar, yerel alışkanlıkların ve deneyimlerin getirdiği kısıtlamalar ortadan kalkar. Bu süreçte modern örgütler, yerel ile küreseli birbirine bağlayarak milyonlarca insanın yaşamını sürekli bir şekilde etkileme gücüne kavuşurlar (GIDDENS, 1994: 24-5).

Touraine'a göre modernlik; sadece değişimi ifade eden bir süreç veya yalnızca birbirini takip eden olaylar dizisi anlamında bir olgu değildir; aynı zamanda akılcı, bilimsel, teknolojik ve idarî etkinliğin ürünlerinin yaygınlaşması ile siyaset, ekonomi, eğitim, aile ve din gibi toplumsal yaşam alanlarının farklılaşması anlamına gelir.

Modernlik fikri, toplumun merkezindeki Tanrı'nın yerine bilimi koyarak, dinsel inançlara -en iyi olasılıkla- ancak özel yaşam dahilinde bir yer bırakır. Modern toplumdan söz etmek için bilimin teknolojik uygulamalarının olması yeterli değildir. Buna ek olarak, entelektüel etkinliğin, siyasal propagandalar ya da dinsel inançlardan korunması, yasaların tarafsızlığının kişileri torpile, adam kayırmaya, particiliğe ve yolsuzluklara karşı koruması, kamu ve özel yönetimlerin kişisel bir iktidarın aracı haline gelmemesi; tıpkı kişisel servetlerle devletin ya da işletmelerin bütçelerinin birbirinden ayrı tutulması gibi, özel yaşamla kamu yaşamının da birbirinden ayrılması gerekmektedir (TOURAINÉ, 1995: 23-4).

Tarih kitapları, modern dönemden; Rönesans'tan Fransız Devrimi'ne ve kitlesel sanayileşme hareketinin başlangıcına kadar uzanan dönem olarak söz ederler. Modernlik ruhunun ve uygulamalarının geliştiği toplumların amaçları arasında; ekonomik ve ticari ilişkilerin hukuk kurallarıyla düzenlenmesi, kamu yönetiminin ve hukuk devletinin yaratılması, geleneklere ve ayrıcalıklara karşı çıkılması gibi hususlar yer alır. Bu dönemde merkezi önemde rol oynayan faktör haline "akıl" gelir. Weber'in geliştirdiği dünyevileştirme, akılcılaştırma, yasal rasyonel otorite gibi terimler, modernliği mükemmel bir şekilde tanımlar.

Modernleşme ve kapitalizm; üretiminin, yönetimin, devletin ve hukukun akılcılaştırılması ilkesini getirmiştir. Modern öncesi dönemde; hükümdarın

keyfiliği ve geleneklere dayalı otoritesi, yerel ve mesleki örf-âdetlere göre işleyen üretim düzeni, modernleşme sürecinin getirdiği "akılcılaştırma" ilkesiyle bağdaşmamaktaydı. Bu çelişki, hukuk devleti anlayışının gelişip yerleşmesini zorlamıştır. Bundan böyle insanlar, yalnızca vatandaşlar olarak görülürken, Tanrı sevgisinin yerini dayanışma, vicdanın yerini yasalar, peygamberlerin yerini ise hukukçular ve idareciler almaya başlamıştır (TOURAINÉ, 1995: 44-6). Modernist düşünce, insanların, aklın keşfettiği ve bizzat aklın kendisinin de bağlı olduğu doğal yasalarca yönetilen bir dünyaya ait olduğunu ima ederek; insan-üstü vahye, akıldışı örgütlenme ve egemenlik biçimlerine karşı çıkar. Ulusu, doğal yasalara uygun şekilde işleyen bir toplumsal oluşum olarak değerlendirir. Başka bir deyişle ulus, geleneklerin, göreneklerin ve ayrıcalıkların yerine, aklın ilkelerinden esinlenen genel yasalarla düzenlenen bir oluşumu ifade eder (TOURAINÉ, 1995: 155).

Modernleşme süreci, insan ilişkilerini düzenlemek ve insan davranışlarına yön vermek bakımından, toplumsal normlar alanında biçimsel hukuk kurallarının öne çıkmasına yol açar. Modern toplumlar; karmaşılaşmanın, farklılaşmanın ve sosyal hareketlilik olanaklarının giderek artmakta olduğu yapılarıdır. Nüfusun gerek ulusal sınırlar dahilinde gerekse uluslararası düzeyde artan hareketliliği, geleneksel yapıyı ve ilişkiler ağını zayıflatır. Eskilerin daha yoğun, yüz yüze ilişkilerinin yerine, gayri şahsi nitelikte, rastlantısal ve geçici ilişkiler geçmeye başlar. Böyle bir ortamda; tarihsel süreç içerisinde, doğrudan bilinçli insan müdahalesi olmaksızın, gelişen toplumsal normlar etkisini kaybetmeye ve belli bir yasa koyucu otorite tarafından, bilinçli olarak tasarlanıp yürürlüğe konan hukuk kuralları etkinlik kazanmaya başlar. Habermas (2001a), "hukuksallaştırma" (adjudication) terimi ile; genel olarak, modern toplumlarda gözlenen, yazılı hukukun genişlemesi veya ağırlık kazanması olgusunu anlatmak ister. Hukuksallaştırma; hukuk yoluyla düzenlenmeden önce, gayri resmî şekilde düzenlenen toplumsal yaşam alanlarının giderek hukuksal normlarla düzenlenir hale gelmesini ifade eder. Örneğin, toplumsal tartışmaların, siyasal mücadelelerin ve sınıf çatışmalarının toplu sözleşme ve iş hukuku biçiminde kurumsallaştırılması, hukuksallaştırma anlamına gelir. Habermas, mutlak monarşi döneminde oluşan "burjuva devleti"nden yirminci yüzyılın akışı içinde şekillenen "sosyal ve demokratik hukuk devleti"ne doğru evrimleşen süreci, hukuksallaştırmanın giderek arttığı bir süreç olarak değerlendirir ve bu süreçte; ekonomi, eğitim, siyaset ve aile gibi toplumsal etkinlikler alanının giderek hukuksallaştırılarak devletin müdahalesine ve düzenlenmesine açık hale geldiğini belirtir. Başka bir deyişle, toplumsal değerler, normlar ve anlaşma süreçleri çerçevesinde gerçekleşen sosyal bütünleşmeye dayalı yaşam alanlarının, devlet egemenliği altında giderek hukuksallaştırılıp bürokratikleştirildiğini ifade eder (2001a: 809-23).

Hiç kuşkusuz, toplumsal yaşam alanında düzensizlikleri, önceden kestirilemeyen gelişmeleri ve verimsizliği önlemek; ancak kesinlik, biçimsellik, zorlayıcılık özelliği taşıyan ve öngörülebilirliği ile hesaplanabilirliği mümkün kılan modern hukuk sayesinde mümkün olabilirdi. Devlet egemenliği altında bürokratikleştirilmiş bir yaşam, hukuk olmaksızın gerçekleşemezdi. Yönetenler için her şeyi şeffaf ve okunabilir kılmak, belirsizliklere ve sürprizlere meydan vermemek, doğal olarak hukukun sunacağı katkısı zorunlu kılar. Kısacası rasyonel bir hukuk düzeni kurulmaksızın, rasyonel bir kapitalizm ve devlet yapısı olamazdı. Toplumsal yaşam alanlarının böylesine hukuk tarafından kuşatılması, ancak daha sıkı ve yakın toplumsal ilişkiler ve etkileşimler çerçevesinde gelişebilecek ahlâkî kurallara ve yargılara uygun bir zemin bırakmamaktadır.

Modernleşmenin Hukuk ve Etik İlişkisi Bakımından Sonuçları

Modern endüstriyel toplum aşamasında; büyük ölçekli, merkezileşmiş, bürokratik devlet yapısının bireylerdeki güçsüzlük duygusunu artırdığına ve toplumsal atomculuğun gelişmesine yol açtığına belirten Taylor, modernleşme sürecinin ahlâkî bakımdan ortaya çıkardığı başlıca üç sıkıntı olarak; "bireycilik" in gelişmesinden, "araşsal akıl" ın önem kazanmasından ve "katılım" ın düşmesinden söz ederek, bunun insan ve toplum yaşantısı bakımından sonuçlarını şöyle açıklar (1995: 9-18):

Bireycilik, birçok insan tarafından modern uygarlığın en büyük kazanımı olarak görülmekte ve bu sayede kişilerin kendi yaşam tarzlarını seçme ve belirleme hakkını kullanmaya başladıkları belirtilmektedir. Ancak, bireyciliğin atomculuk yönünde gelişmesi ve içe kapanma eğilimi göstermesi, toplumsal olana duyarlılığı azaltmaktadır. İnsanlar, bireysel yaşam alanlarında yoğunlaştıkça, geniş bakış açılarını kaybederek yalnızca benlikleri üzerinde odaklaşmaya başlamaktadırlar. Böyle bir gelişme ise, hiç kuşkusuz, kişileri başkalarına ve topluma karşı kayıtsız hale getirmektedir.

Araşsal akıl, belli bir amaca ulaşmak için gerekli araçların en ekonomik ve en verimli şekilde nasıl kullanılacağına ilişkin akılcılık türünü ifade eder. Bu bağlamda başarının ölçüsü, maksimum verimlilik ve en düşük birim maliyeti olarak ortaya çıkar. Araşsal akıl; verimlilik, başarı, tüketim ve teknoloji gibi değerleri öne çıkararak, insanî ve ahlâkî boyut, toplumsal duyarlılık ve çevreye saygı gibi değerleri yayıflattır.

İnsanların kendi içine kapanmış bireylere dönüştüğü, araçsal aklın giderek önem kazandığı bir toplum yapısında, çok az kişi demokratik süreçlere ve yönelim faaliyetlerine katılma eğilimi gösterecektir. Katılımın azaldığı, katılımı sağlayan kurumların ve mekanizmaların kaybolmaya başladığı bir ortamda bireyler, devlet karşısında yalnız kalırlar ve kendilerini güçsüz

hissederler. Teknokratik ve bürokratik toplum yapısı, araçsal akli daha fazla öne çıkararak toplumsal atomculuğu ve insan-merkezciliği güçlendirip besler.

Arendt (2000)'e göre, tümüyle özel bir yaşam sürdürmek hakiki bir insani yaşam için esaslı olan şeylerden yoksun kalmak demektir. Başka bir deyişle, başkaları tarafından görülmenin ve duyulmanın sağladığı gerçeklikten, onlarla etkileşim sürecinde yaşanan ortak şeyler dünyasından yoksun kalmak demektir. Başkalarıyla nesnel ilişkilerden, onların dolayısıyla sağlanan bir gerçeklikten yoksunluk, modern koşullarda, en uç ve en gayri insani boyutuna ulaşarak kitlesel yalnızlık görüngüsüne dönüşmektedir. Bu çerçevede birey, dış dünyadan giderek kendi içsel öznelliğine doğru kaçmakta, kamusal yaşam-özel yaşam ayrımı anlamını yitirmekte ve kitlesel alan başat hale gelmektedir. Günümüzde kitle toplumunun ortaya çıkmasıyla; insanlar, herkes için ortak bir dünyayı ifade eden kamusal yaşam alanından çekilerek, tamamıyla özel hale gelmekte ve kendi tekil deneyimlerinin öznelliğine hapsedilmektedirler. Birbirlerini duydukları ve görebildikleri aşamanın geride kalmasıyla, kendilerine güvenlik duygusu yaşatan "ortak dünya" son bulmaktadır.

Mills, kitle toplumunda, dev şirketlerin, güçlü devlet kurumunun ve muazzam bir konuma sahip ordunun etkin iktidar kuruluşları; bireylerin ise, sadece kitle haberleşmesinin tüketicisi ve pasif alıcıları haline geldiklerini belirterek, bunun bireyler açısından sonuçlarını şöyle açıklar;

Kitle toplumunda yaşamak, bireylere güvensizlik ve güçsüzlük aşılama; bireyi nedenini, niçinini tam anlayamadığı bir huzursuzluğa itmekte, dayanışma içinde bulunan gruplar kurma olanağından yoksun kılmakta; sıkı ve belirli grup ölçülerinin oluşmasını önlemektedir. Kendi özbenliğinden gelme hiçbir amacı, ereği olmadan yaşadığı bu hayat, sonunda, bireyin hiçbir şeye istek, heyecan ve ilgi duyamamasına yol açmaktadır (MILLS, 1974: 455).

Bauman'a göre, zamansal ve mekânsal mesafelerin gelişen teknolojiyle ortadan kalkması, birçok önemli sonuca yol açmaktadır: Bugün metre ile ölçülen uzaklık, çok önceleri; insan bedenleri ve insan ilişkileriyle ölçülüyordu. Modernitenin gelip çatmasına kadar insanlar, dünyayı, kendi bedenlerinin birer parçası olan ayak, kârış, avuç ve kollarıyla; ürünlerini; kendi yaptıkları sepet ve kova gibi araçlarla; tarlalarını, şafak vaktinden alacakaranlığa kadar bir insan tarafından işlenecek arazi parçasına bölerek kendi etkinlikleriyle ölçüyorlardı. Ancak iktidar mevkiinde bulunanlar, ne zaman kendilerine tabi olanlardan "aynı vergi ve "aynı hizmeti" talep etseler sorun çıkıyordu. Çeşitliliğin etkisini kırmak için standart nitelikte ve bağlayıcı kabul edilen uzaklık, alan ve hacim ölçüleri bulundu. Diğer grup ve birey temelli yerel ölçüler yasaklandı. Modernleşme sürecinde bunu tamamlayan bir gelişme, toplumsal ilişkiler ve etkileşimler alanında da yaşanmıştır. Farklı yerleşim alanlarından gelen

insanların özel sorunlarını kamusal düzleme taşıyarak ve kamusal meseleleri özel kaygıları haline getirerek, yüz yüze görüşebildikleri, bir araya geldikleri, tartıştıkları ya da görüş birliğine vardıkları geleneksel kentsel kamusal mekânların yerini, özel olarak inşa edilen, sahiplenilen ve yönetilen kamusal yağılma mekânları almıştır. Bu mekânlara giriş ödeme gücüne bağlıdır. Buralarda dışlayıcılık hüküm sürer; ticaretin düzenli akışını engelleyebilecek düzensizliği, kestirilmezliği ve verimsizliği önlemek için zorunlu olan yüksek düzeyli denetim düzenneği kurulmuştur. Başka bir deyişle mekân, giderek okunabilir ve şeffaf bir niteliğe kavuşturulmuştur (1999: 29-39).

Modernleşme sürecinde, zamansal ve makânsal mesafelerin ortadan kalkmasına karşın, yüz yüze ilişki ve etkileşimlerin zayıflaması, doğrudan etkileşim olanaklarının giderek ortadan kalkması, ahlâki değerlerin ve normların oluşmasını güçleştirir. Bauman (1999), bu konuda kamusal mekânların tükenmesi olgusunun etik sonuçlarına dikkati çeker ve kamusal mekânları; çeşitli görünümüleriyle meydanlar ve forumlar, gündemin belirlendiği, özel işlerin kamusal hale getirildiği, kanaatların oluştuğu, sınındığı ve teyit edildiği, yargıların ve hükümlerin verildiği yerler olarak tanımlar. Bauman, kamusal mekânların tükendiğine ilişkin kanaatini desteklemek üzere Nils Christe ("Civility and State" (basılmamış notlar))'den şu alıntıyı yapar:

... Çeşme başında, kuyu ağzında ya da nehir boyundaki doğal buluşma yerlerinde toplanan kadınlar... Su alınır, çamaşır yıkanır ve enformasyon ve fikir alışverişi yapılır. Konuşmalarının başlangıç noktası genellikle somut eylemler, somut durumlar olacaktır. Bunlar anlatılır, geçmişte ve başka yerde vuku bulan benzerleriyle kıyaslanır ve yanlış doğru, güzel çirkin, güçlü zayıf diye değerlendirilir. Yavaş yavaş-ama her zaman değil- vuku bulan şeylere ilişkin belli bir ortak anlayış ortaya çıkar. Bu normların yaratılma sürecidir. Bu, "eşitlikçi adalet" in klasik örneğidir...

Çeşme başı artık yok. Bir süre öncesine kadar modernleştirilmiş ülkelerde kirli çamaşırlarımızla gelip temizleriyle çıktığımız; jetonla işleyen otomatik çamaşır makinelerinin olduğu küçük dükkânlarımız vardı. Çamaşırılar yıkanırken bazı kısa konuşmalar oluyordu. Artık bu makineler de kalmadı... Büyük alışveriş merkezleri insanlara bazen karşılaşma fırsatı verebilen yerler olabilirdi; ancak onlar dikey adalet yaratamayacak kadar geniş. Tanıdık yüzlere rastlayamayacağımız kadar büyük ve davranış standartları oluşturmak için gerekli muhabbetleri sürdüremeyeceğimiz kadar telaşlı ve kalabalık...(BAUMAN, 1999: 33.).

Bauman'a göre, alışveriş merkezleri, öyle düzenlenmiştir ki, insanlar sürekli bir şekilde etrafa bakınarak, gözlerini çok sayıda çekici maldan ayırmadan, ancak hiçbirinin başında da fazla beklemeyen gelip geçerler; durup birbirleriyle iki çift laf etmelerine, düşünmelerine, tezgahta sergilenen nesnelere

dışında bir şeyi düşüncelerine ve tartışmalarına olanak kalmamıştır. Buluşma yerleri, aynı zamanda normların yaratıldığı yerlerdir. Kumasal mekânları kalmamış bir yöre, normların tartışılmasına, değerlerin ele alınıp karşılaştırılmasına ve müzakere edilmesine pek imkân bırakmaz. Başka bir deyişle, doğru ve yanlış, güzel ve çirkin, uygun ve uygunsuz, faydalı ve faydasız gibi değer hükümlerinin oluşması zorlaşır (1999: 34).

Lipson'da ahlaki gelişmede özgür ve eleştirel düşünebilen insanların katkısını vurgulayarak, modern toplum koşullarında giderek güçlenen örgütlü güçlerin ve kurumların, ahlâkî değerlerin ve normların oluşmasını güçleştirdiğini ve insanları etkisizleştirdiğini belirtir. O'na göre, haksızlıkların, adaletsizliklerin, yoksulluğun ve sömürünün giderek arttığı on dokuzuncu yüzyılda;

Yeni ahlâkî uyarını, ne krallarla imparatorlar, ne papazlar, ne de kardinallar aşıladı. Öncüler, yürürlükte olan sistemin acımasız adaletsizliklerine tepki gösteren, iyi eğitim görmüş, vicdanlı kadın ve erkekler arasından çıktı. İlerleme Çağının kaynaklarının hemen tamamı, toplumun var olan kurumlarının dışından doğdu. Çünkü devlet ve kilise idaresi, reforma gereksinimi olan iktidar çemberinin merkezindeydi. Daha sonra bunlar da kaçınılmaza boyun eğdi; fakat başlangıçta devlet ve kilise liderleri değişime karşı koymuştu. Ahlakî girişimler, normalde özel kişilerin değişen bilincinden kaynaklanmaktadır, memurların katkısı nadiren görülür, çünkü onların yüksek ilkelere duyduğu saygı, genellikle hizmet ettikleri kurumun istekleri nedeniyle feda edilir ve kendi ayrıcalıklarını korumak adına kokuşur (2000: 193-94).

Yine Lipson, günümüzde her çeşit bilginin hızla çoğaldığını ve bunun kitle iletişim araçlarıyla geniş kitlelerin kullanımına sunulduğunu ifade ettikten sonra, insan zihnini özgür kılabilen aynı iletişim araçlarının insanı köleleştirecek yönde ahlâk dışı bir şekilde nasıl kötüye kullanıldığını şöyle belirtir:

... Yirminci yüzyılda sansürleme sanatı ve propaganda nasıl da hünerli ve yaygın olmuştur! Bunların en kötü örneklerinin bol olduğu üç şekli varsayılmaktadır: Gerçeğin kasten gizli tutulması, gerçeğe dayalı bilginin değiştirilmesi ve denetimi elinde tutanların çıkarlarına uygun inançların aşılması. Hepsi işkencenin vücutta yaptığı zararın aynısını zihinde yapar. Bunların tamamen ahlâk dışı olan amacı, özgür ve eleştirel düşünebilen insanı, propagandacıların verdiği uyarılara belirlenmiş tepkileri vermeye koşullanmış bir robota dönüştürmektedir. Teknoloji bir otoriter rejimin emrinde olduğu zaman, insanları köleleştirme yolları büyük ölçüde çoğalmaktadır, çünkü beyin bir mahkûma dönüştürüldüğünde, vücuda pranga vurmak gerekmez (2000: 240-41).

Sonuç olarak denebilir ki, başlangıçta bazı istek ve ihtiyaçlara yanıt vermek üzere ortaya çıkan kurumlar, bir kez yapılaştıktan sonra, zaman içinde kendi işleyiş mantığını, değerlerini ve ideolojisini yaratmaktadır. Gücünü koruma ve bu şekliyle varlığını sürdürme amacı, toplumsal işlevlerinin önüne geçebilmektedir. Aynı şekilde, toplumsal hayatta ağırlıklı bir yer edinmiş olan tekelleşmiş, büyük sermaye ve teknolojik olanaklara sahip örgütlü güçler de, insanların özgür bir şekilde ilişki ve etkileşimlere girerek sorumluluk duygusu geliştirmelerini, yeni ahlâkî değer ve standartların oluşumuna katkıda bulunmalarını engellemektedir.

Modernleşme sürecinde; sanayileşmenin gelişmesi, kentleşmenin artması, geleneksel cemaat bağlarının çözülmesi, yüz yüze ilişkilerin ve etkileşimlerin zayıflaması, bireyler ve gruplar arasındaki sosyal mesafelerin artması, toplumsal yaşamın eğitim, sağlık, siyaset, ekonomi gibi tüm alanlarının, bürokratikleşmiş devasa örgütlerin egemenliği altına girmesi, modern devletin, değişik gruplara ve topluluklara yönelik sadakat bağlarını tümüyle kendisine yöneltmek istemesi, toplumsal yaşamı sürdürmek ve düzenlemek bakımından hukuku öne çıkarmayı zorunlu kılar. Böyle bir yapıda, insanlara tek tip davranış kuralları dayatmaya veya herkesin uyması gereken yasalar yürürlüğe koymaya muktedir güç ise, hiç kuşkusuz, baskı ve zorlama gücüyle donatılmış olan devlettir. Hukuk yoluyla herkesin uymak zorunda olduğu evrensel nitelikte genel yasalar ile bireysel farklılıklar ve kimlikler arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkar. İnsanlar arası ilişkiler ve etkileşimler bağlamında gelişen ahlâkî değerler ve normların oluşması giderek güçleşir. Sonuçta toplumsal yaşamı, hukuksal kurallar ve mekanizmalar kuşatmaya başlar. Ancak hukukun, toplum hayatının dinamizmi ve karmaşıklığı karşısında tek başına yeterli olabileceği söylenemez.

Toplumsal normlar günden güne katılıklarını yitirmektedir. Onları, çeşitli ve karmaşık durumlara uyarlama gerekliliği... hukuk bilimine giderek artan bir önem kazandı; bu arada yasanın müdahalesi daha dolaylı yollardan ve yalnızca daha önceden getirdiği ilkeler açısından olur. Yasanın alanıyla ilkelerin alanı birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Yasanın başlıca işlevi, ödevlerin ve görevlerin yerine getirilmemesine engel olmak ve eskisi kadar olmasa da, birtakım ahlâkî normlar belirlemektir. Hesap işleriyle uğraşanların çalmasını yasaklar, çocukların normal bir eğitim almasını sağlar; ama işletmelerde şu ya da bu şekilde bir yetke tarzına uyulması gerektiğini söylemez ya da ailenin nasıl olması gerektiğine ilişkin bir tanımlama getirmez pek (TOURAINÉ, 2000: 194).

Bauman, ahlâkî normların ve yasakların uzaktan etkili olamayacağını, bunların insan yakınlığına sımsıkı bağlı olduğunu, toplumsal uzaklığın ahlâkdışı eylemlerin yapılmasını kolaylaştıracağını belirterek, bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirir:

Ahlâk, insanlar arası yakınlığa sımsıkı bağlı oluşuyla, optik perspektif yasasına uyuyormuş gibidir. Göze yakın olanı çok büyük ve yoğun gösterir. İnsanlar arası uzaklık arttıkça ötekine duyulan sorumluluk azalır; hedefteki nesnenin ahlâksal boyutları bulanıklaşır, sonunda kesişme noktasına vardığında da görünmez olur...

Bizim modern, akılcı, endüstride ve teknolojiye ustalaşmış toplumumuzda ahlâksal kayıtsızlığın önemi-ve tehlikesi-özellikle artmaktadır; çünkü böyle bir toplumda insan eylemleri belli bir uzaklıktan etkili olabilmekte ve bu uzaklık bilimin, teknolojinin ve bürokrasinin gelişmesiyle artmaktadır. Böyle bir toplumda insan eylemlerinin etkisi, ahlâksal "görüş mesafesinin bittiği nokta"nın ötesine uzanmaktadır. Yakınlık ilkesiyle sınırlı olan ahlâksal dürtülerin görüş kapasitesi sabit kalırken, insan eylemlerinin etkili olduğu uzaklık ve dolayısıyla bu eylemlerden etkilenebilecek insan sayısı hızla artmaktadır. Ahlâksal dürtülerin etkileyebildiği insanlar arası ilişkiler dünyası, onun etkisi dışındaki eylemlerin gittikçe artan büyüklüğüyle karşılaştırılınca cüce gibi kalmaktadır (1997: 242).

Ahlâkın böylece bıraktığı alanı, bir anlamda hukuk doldurmaya çalışmaktadır: Ancak hukukun bu boşluğu anlamlı ve yeterli bir şekilde doldurabildiği söylenemez. Çünkü normatif nitelikteki hukuk kuralı ile pratik yaşam arasında tam bir örtüşme mümkün olamaz. Başka bir deyişle, normatif hukuk sisteminin ideal evrenselliği ile bireylerin ve toplumların farklı çıkar, ilgi, amaç ve değerlerinin tekiliği ve özgüllüğü arasında her zaman kapatılamayan bir uçurum kalır (ÖZLEM, 2000:15). Bu uçurum, her şeyden önce, çağdaş hukukun kendi temel özçeliklerinden kaynaklanır. Çağdaş hukuk, biçimsel, bireyselci ve zorlayıcı bir nitelik gösterir. Bu hukuk düzeninin hak tanıdığı varlıklar kişilerdir. Hukuk, kişilerin tümünü kanun önünde eşit sayar. Başka deyişle, aynı durumda bulunanlara aynı kurallar uygulanır. Hukuk, yasa koyucu bir otorite tarafından ihdas edilir ve devlet tarafından uygulanır. Bireysel kimlikler ve farklılıklar hukuk tarafından pek dikkate alınmaz. Çağdaş hukuk düzenleri ve anayasalar, bütün yurttaşların özgür ve eşit ortaklardan oluşan bir hukuksal topluluk meydana getirmek üzere, kendi istekleriyle bir araya geldikleri öncülüne dayanırlar. Yurttaşların hangi haklara sahip oldukları, başta anayasalar olmak üzere, pozitif hukuk kuralları tarafından belirlenir. Kişiler arasındaki ilişkiler, devlet tarafından güvenceye bağlanır. Bütün yurttaşların özgürlüğünü ve haklarını aynı ölçüde koruyan düzenlemeler, hukuksal bir düzen olarak kabul edilir (HABERMAS, 1996:113-24). Sonuç olarak hukuk; istikrarlı, öngörülebilirlik, hesaplanabilirlik, kesinlik ve belirlilik niteliğine sahip bir düzen yaratmaya çalışır. Başka bir deyişle hukuk; aklın egemen olduğu rasyonel bir sistem niteliğindedir. Bu sistem, önceden tasarlanmış ve planlanmış insan müdahalesiyle şekillendirilir. Hukuk, bu

niteliğiyle ahlâktan farklılaşır. Ahlâk, kişisel ilişkiler ve etkileşimler temeli üzerinde yükselir. Ahlâkta, sosyal etkileşim sürecinde sorumluluk duygusu ile yaratılan bir ahlâkî benliğin oluşumu söz konusu iken, Hukuk alanında, yasa koyucuların koydukları ve yargıçların uyguladıkları genel ve soyut nitelikteki kuralların dışarıdan dayatılması söz konusudur.

Bauman, modernitenin sadece bir homojenleştirme ve hukuksallaştırma projesi değil, aynı zamanda belli bir etik kod yaratmaya dönük bir ahlaklaştırma projesi olduğunu düşünür. Bauman, günümüzde sıkça dile getirilen "Değer Krizi" algısının esasında fundamentalist bir etik kavramından nasıl kaynaklanmakta olduğunu ve bunun sonuçlarını şöyle açıklar:

Bir kere, bu algı insanı, seçilmiş ve seçilebilir rakip değerlerin sırf çok sayıda olmasının bile başlı başına sağlıksız, hata hastalıklı, günahkârca ya da gayri tabii bir durum olduğuna inanmaya iter; bu çokluk başlı başına "ahlâklaştırma projesi"nin başarısızlığının göstergesidir ki söz konusu projenin ruhuna ve lafzına göre, kendisinin başarısızlığa uğraması, bu projenin ahlâk olarak gördüğü tek ahlâkın -yani ahlâkın kendisinin- sona erdiğini ifade eder. Fundamentalist bakış açısından değerlerin çoğulluğu, seçeneklerin çeşitliliği başlı başına bir kötülüktür...

İkincisi, etik yasa koymaya dayalı ahlâkın aktif biçimde öne çıkarılması, ahlâkî sorumluluğu değil, daha güçlü olana itaati ve kurala uyma işgüzarlığını besler. Bütün vurgu, ne yapılması söyleniyorsa ona sorgusuz sualsiz uyma üzerine, otoriteye boyun eğme üzerinedir; buyruğun özüne ve niteliğine pek dikkat çekilmez. İnsanın ne yapmaya çağıldığı önemli değildir; önemli olan çağırıcıyı yapan otoritenin iktidarı ve iktidar destekli meşruiyetidir (2000 b, 157-58).

Modernitenin getirdiği fundamentalist etik anlayışına göre, bireyler, aklın egemen olduğu, rasyonel olarak örgütlenmiş "şeffaf" bir toplumda belirsizlik ıstırabından kurtulacaklardı. Ancak, bireylerin ahlâkî sorumluluklarını yasa koyuculara kaydırarak, bireyleri evrensel olarak ahlâklı kılma girişimi başarılı olamamıştır. Çünkü insan gerçekliği, belli bir etik koda sağlamayacak kadar karmaşık ve müphemdir. Bu gerçeklik alanında; önceden öğrenebileceğimiz, ezberleyebileceğimiz ve kullanabileceğimiz kesin ilkeler yoktur. Mantıksal olarak tutarlı olan hiçbir etik kod, ahlâkın esas itibarıyla müphem olma durumuna uygun düşmez. İnsan birlikteliğinin esas yapısı dikkate alındığında, müphem olmayan bir ahlâk, varoluşsal olarak imkânsızdır. Ahlâkî fenomenler, doğaları gereği "gayri-rasyonel" olup, düzenli, tekrar edilebilir, monoton ve öngörülebilir bir nitelik taşımazlar. Bu niteliğiyle ahlâk, tek biçimli, disiplinli ve eşgüdümlü eylem talebine yönelik toplumsal bütünlük anlayışıyla bağdaşmaz. Ahlâk evrenselleştirilemez. Ancak bu, ahlâkın tamamen görece bir karakterde olduğu, yerel ve geçici bir nitelik taşıdığı anlamına da gelmez; modern çağda yapıldığı

üzere, farklılıkları bastırarak homojenleştirmeye ağırlık veren yaklaşımın reddi anlamına gelir (BAUMAN, 1998: 12-45).

Denebilir ki; aslında modernitenin "ahlakileştirme projesi", onun "hukuksallaştırma projesi" ile oldukça uyumlu bir niteliktedir. Her ikisi de, bireysel kimliklere ve farklılıklara yer vermeyerek, homojenleştirme yolundan ilerleyerek mutlak ve evrensel olana yönelir. Oysa günümüzde insanların ihtiyaç duydukları şey; mutlak ve evrensel ilkelerden ziyade birbirleriyle yardımlaşmaya, işbirliğine ve dayanışmaya yönelmelerine kılavuzluk yapacak ahlâkî değerler ve kurallardır. Daha yaşanabilir bir düzen, ancak hukukun ahlâk ile desteklenmesiyle kurulabilir.

Sonuç

Hukuk, toplum hayatı bakımından önem arz eden olayları ve oluşumları, toplumsal değerler ve felsefi kabuller çerçevesinde düzenlemeye çalışır. Hukuk, bu düzenleme işini, olması gerekene ilişkin toplumsal değer yargılarından bağımsız olarak yapamaz. Oysa, olması gerekene ilişkin değer yargıları, toplumsal değerler ve tercihler, her zaman "olan" ile veya toplumsal gerçeklikle bire bir örtüşmez. Mevcut durum ile olması gerekeni gösteren kural arasında bir açıklık bulunur. Üstelik hukuk, gerekli görülen ya da ihtiyaç duyulan düzenlemeyi yaptıktan sonra da, olay ve oluşumların giderek artan hızını ve karmaşıklığını takip etmekte veya uyum sağlamakta zorlanır. Bunun sonucunda, hukuk ile toplumsal gerçeklik arasındaki mesafe daha da açılır. Başka bir deyişle, hukukun nispeten statik bir nitelik taşıyan yapısı, toplumsal yaşam alanındaki değişimleri, dinamik gelişmeleri ve akışları izlemekte zorlanır. Bu alanda sürekli olarak ortaya çıkan oluşumları, tek başına hukuk yoluyla çerçevelemek pek mümkün olamaz. Böyle bir durumda, ahlâkî değerlerin, ilkelerin ve kuralların devreye girmesine ihtiyaç duyulur. Ancak modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı sonuçlar karşısında, ahlâkın da bu ihtiyaca tek başına yeterince cevap verebileceğini ileri sürmek zordur.

Modernleşme sürecinde; daha önce bir arada bulunan siyaset, ekonomi, aile, din ve eğitim gibi temel toplumsal yaşam alanları birbirinden farklılaşmış, kamusal ve özel yaşam alanları birbirinden ayrılmış, din karşısında bilime üstün bir değer verilmiş, peygamberlerin yerini bilim adamları almaya başlamış, dinsel ağırlıklı geleneksel hukukun ve din adamlarının yerini akıl yoluyla konmuş seküler hukuk kuralları ve meslekten hukukçular almış, yasaların genelliği, tarafsızlığı ve kanun önünde eşitlik ilkeleri temelinde hukuk devleti şekillenmiş, hukuk dışındaki toplumsal normlara ve değerlere verilen önem azalmış, bu bağlamda hukuk, içinde bulunduğu sosyo-kültürel çerçeveden soyutlanarak veya sosyo-kültürel değer alanı gözden uzak tutularak, insanın bilinçli çabalarıyla yaratılan kurallar bütünü olarak anlaşılmış ve bu nitelikteki

hukuk yoluyla toplumsal yapının istenen bir şekilde biçimlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Toplumsal yaşamın egemen otorite tarafından yürürlüğe konan pozitif hukuk yoluyla giderek hukuksallaştırılması, kişisel ilişkiler ve etkileşimler temelinde ortaya çıkan ahlâkî değerlerin, normların ve duyarlılıkların gelişmesini büyük ölçüde engellemeye başlamıştır. Kanun önünde eşitlik ilkesine dayalı biçimci hukuk anlayışının öne çıkması, geleneksel bağları, görenekleri, inançları, değerleri, bireysel duyguları ikinci plana atmıştır.

Modernleşmeyle birlikte toplumun neredeyse tüm etkinlik alanlarında; fabrika, okul, üniversite, hastane, kamu bürokrasisi gibi devasa örgütlerin ortaya çıkması ve bu örgütlerin insanların ne yapacaklarını ve bunları nasıl yapacaklarını belirler hale gelmesi, sosyal ilişkiler ve etkileşimler çerçevesinde gelişebilecek ahlâkî sorumluluk bilincini olumsuz bir şekilde etkileyerek kayıtsızlık eğilimini artırmaktadır. Başka bir deyişle, işbölümü ve uzmanlaşmaya dayalı bürokratik örgütlenmenin artması ve bu tip örgütlenmenin beraberinde getirdiği kurallara ve standartlara büyük önem verilmesi, insanlar ve gruplar arasındaki sosyal mesafenin giderek artması, gayri şahsî ve resmî nitelikteki ilişkilerin öne çıkması, ahlâkî kaygıların ve sorumlulukların gelişmesine uygun bir ortamın oluşmasını engellemektedir.

Modern toplum yaşamında sürekli ve istikrarlı bir dengeden ziyade; devamlı bir yeniden yapılanma, kendi kendini yenileme ve yeniden yaratma söz konusudur. Böylesine dinamik ve kararsız denge durumundaki bir yapıda, sadece nispeten statik karakterdeki hukuk yoluyla toplumsal düzenin sağlanabileceği düşünülemez. Sayısız ilişki ve etkileşimin yaşandığı, birçok olay ve oluşumun ortaya çıktığı, her an öngörülemeyecek yoğunlukta kararların alındığı ve eylemlerin yapıldığı toplumsal yaşamı, yalnızca bilinçli insan müdahalesiyle ortaya konan rasyonel hukuk kurallarıyla çerçeveleyebilmek pek mümkün gözükmemektedir.

Sonuç olarak denebilir ki, giderek karmaşıklaşan ve çeşitlenen toplumsal yaşam gerçekliği karşısında, modernitenin dayattığı homojenleştirme, hukuksallaştırma ve ahlâkîleştirme projesi yetersiz kalmaktadır. Bu durum karşısında; insanlar, gruplar, örgütler, kurumlar ve toplumlar arasında etkileşimin ve iletişimin nasıl artırılabilirliği ve bu bağlamda ahlâkî değerlerin ve normların nasıl yaratılabilirliği hususu üzerinde düşünmek ve tartışmak gerekmektedir.

Kaynakça

ARENDET, Hannah (2000), *İnsanlık Durumu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı) (Çev.: Bahadır S. Şener).

BAUMAN, Zygmunt (1997), *Modernite ve Holocast* (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1. Baskı) (Çev.: Süha Serthabiloğlu).

BAUMAN, Zygmunt (1998), *Postmodern Etik* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı) (Çev.: Alev Türker).

- BAUMAN, Zygmunt (1999), *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı) (Çev.: Abdullah Yılmaz).
- BAUMAN, Zygmunt (2000a), *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı) (Çev.: İsmail Türkmen).
- BAUMAN, Zygmunt (2000b), *Siyaset Arayışı* (İstanbul: Metis Yayınları, 1. Baskı) (Çev.: Tuncay Birken).
- GIDDENS, Anthony (1994), *Modernliğin Sonuçları* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı) (Çev.: Ersin Kuşdil).
- GÜRBÜZ, Ahmet (2001), "John Stuart Mill'in Özgürlük Konusundaki Düşüncelerinin Değeri," *Mülkiye Dergisi* (Cilt 25, Sayı 226): 361-367.
- HABERMAS, Jürgen (2001a), *İletişimsel Eylem Kuramı* (İstanbul: Kabaalçı Yayınevi, 1. Baskı) (Çev.: Mustafa Tüzel).
- HABERMAS, Jürgen (2001b), "Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı," TAYLOR, Charles vd. (eds.), *Çokkültürcülük* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı): 113-146.
- İNAN, Ahmet (1998), "Halsiz Kalmış Bir Ahlâkın Cehenneminde: Ahlâki Hak Saklasın Bir Yarım Var İçinde," *Doğu Batı Dergisi* (Sayı 4): 63-75.
- KUÇURADI, İonna (1999), *Etik* (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 3. Baskı).
- LIPSON, Leslie (2000), *Uygurluğun Ahlâki Bunalımları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı) (Çev.: Jale Ç. Yeşiltaş).
- MILLS, C. Wright (1974), *İktidar Seçkinleri* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1. Baskı) (Çev.: Ünsal Oskay).
- ÖZLEM, Doğan (2000), "Hukuk Devletinin Sosyal Devlet İçinde Düşünmek," *Doğu Batı Dergisi* (Sayı 13): 9-25.
- TAYLOR, Charles (1995), *Modernliğin Sıkıntuları* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı) (Çev.: Uğur Canbilgen).
- TEPE, Harun (1998), "Bir Felsefe Dalı Olarak Etik," *Doğu Batı Dergisi* (Sayı 4): 9-25.
- TOURAINÉ, Alain (1995), *Modernliğin Eleştirisi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı) (Çev.: Hülya Tufan).
- TOURAINÉ, Alain (2000), *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı) (Çev.: Okay Kunal).
- URAL, Şafak (1998), "Epistemolojik Açından Değerler ve Ahlâk," *Doğu Batı Dergisi* (Sayı 4): 41-51.
- YÖRÜKAN, Ayda (1968), *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri* (Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı).
- YÜKSEL, Mehmet (2001), *Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye* (Ankara: Siyasal Kitabevi Yayını, 1. Baskı).